

Quis ei non toto affect studiosus adhaereat?

En undersøgelse af effekten af gregoriansk sang i højmiddelalderen

Af:

Amanda Diane Regnfod

Stud.mag. i historie og retorik, Københavns Universitet

ABSTRACT: Many scholars have researched the origin of Gregorian chant and the characteristics of its music theory. Fewer scholars have explored emotions in connection with Gregorian chant and what its effects were on the Christian population in medieval Europe. This paper seeks to uncover the emotions associated with Gregorian chant and its effects on the Christian clergy of the high Middle Ages in its place of origin: the church; seen as both an architectural building and a holy space. Furthermore, through a rhetorical analysis and a behavioral psychological analysis, this paper seeks to theorize the physical and emotional responses to Gregorian chant.

NØGLEORD: *Gregorian chant, Middle Ages, rhetoric, emotions.*

Indledning

Gregoriansk sang er meget anderledes end det meste moderne musik, der spiller i radioen i dag. Alligevel har grupper såsom *Monks Of The Abbey Of Notre Dame* på Spotify, eller din foretrukne musiktjeneste, flere hundrede tusind månedlige lyttere.

Dem, der mener, at gregoriansk sang hører til fortiden, er imidlertid ikke kun et fåtal. Mængden af New Age bevægelser, der søger at dyrke gregoriansk sang, og populariteten af sangkurser, vidner dog om,

at gregoriansk sang ikke hører fortiden til endnu, men blot har rykket sig ud af det traditionelle kristne kirkerum (Hiley 2009: xvii).

Ud over at være en del af det moderne meditationsrum er gregoriansk sang af interesse for enhver, der er historieinteresseret – gregoriansk sang er trods alt den tidligste betydelige mængde musik, der er bevaret i skriftlig form.

Denne artikel forsøger at inddrage nogle af de spørgsmål, der ofte rejses om den gregorianske sang, i en historisk diskussion. Hvem komponerede den, hvem sang den og for hvem? Og vigtigst af alt, for nærværende undersøgelse: Hvad gjorde den ved lytteren?

Dette er spørgsmål om den gregorianske sangs historie, og artiklen er orienteret mod historiske anliggender. At undersøge den gregorianske sangs natur kan ikke desto mindre hjælpe med at forklare og forstå, hvorfor så mange stadig er interesseret i den og kan lide at lytte til den i dag.

Nærværende artikel koncentrerer sig om perioden, hvor den gregorianske sang blev skrevet ned, og et betydeligt korpus opstod. Vi befinder os i dens ophavssted, den højmiddelalderlige kristne kirke, hvor gregoriansk sang dominerede livet for mange mennesker. For at forstå den gregorianske sang er vi nødt til at se på det rum, den eksisterede i. Vi må få en fornemmelse for formen på de religiøse tjenester, formålet af sangen og forestillingsverdenen af de mennesker, der lyttede til den gregorianske sang.

Den hellige sang

Gregoriansk sang er liturgisk koral, som i højmiddelalderen blev brugt i den kristne kirke under gudstjeneste. Sangene er oftest baseret på salmer fra det gamle testamente (Klößner 2021: 118). Den gregorianske sang fungerede i praksis som et redskab til ceremoniel fremsigelse af hellige latinske tekster, enten sunget af en solist, en lille gruppe eller et kor. Sangen tilføjede en dimension til den religiøse oplevelse på linje med ceremonielle handlinger, påklædning og det arkitektoniske rum ved at 'depersonalisere' de latinske tekster og herved fjerne dét, der var 'normalt', 'almindeligt' og 'hverdagsagtigt' ved disse (Hiley 2009: 1ff).

Den gregorianske sang blev ikke fremført for et publikum, som hvordan en taler eksempelvis holder et oplæg og efterfølgende får klapsalve, men skal i stedet tolkes som en religiøs musikalsk oplevelse brugt til at række ud til Gud (Hiley 2009: 4).

At udføre den gregorianske sang dagligt var en særdeles vigtig aktivitet i religiøse samfund i højmiddelalderen. Disse fællesskaber og kirkerum var af flere forskellige typer såsom kirker, katedraler, klostre og konventer. Det var primært medlemmer af sådanne kirkelige fællesskaber, der var ansvarlige for at synge i kirkerummet, og det var primært drenge og mænd (Hiley 2009: 11).

Sangene blev memoreret og skulle gengives nøjagtigt fra hukommelsen. Den almindelige borger kunne ikke recitere latinske salmer udenad; mange forstod slet ikke latin, hvorfor de fleste sangere herfor var gejstlige. Liturgisk koral var etableret og ansås som den rigtige måde at udføre lovprisning på, hvorfor det var almen viden, at sangerne udførte disse handlinger for resten af menneskeheden også. Dermed handlede de gejstlige på den rette måde for de borgere, der havde verdslige erhverv og ikke kunne dukke op i kirken, samt dem, der som nævnt ikke forstod latin (Hiley 2009: 4f).

Forståelsen af musik som formidler af mening har gennem tiden været genstand for både teologiske og musikologiske refleksioner. Særligt i religiøse sammenhænge er musik ikke blot blevet opfattet som et æstetisk udtryk, men som et medium, hvorigennem noget større kan formidles: "The conveyance of meaning through music is a metaphysical phenomenon encoded by the composer, transmitted by the performer and decoded by the listener", skriver Richard Townley, der er skribent på tidsskriftet *Church Music Association of America* (Townley 1999: 5).

Gennem højmiddelalderen var skaberne af gregoriansk sang som regel anonyme. I stedet går fortællingen på en legende om en due, der formidler sangen til Gregor den Store (c. 540-604), pave fra 590 til 604 e.Kr., efter hvem den gregorianske sang er opkaldt. Den liturgiske koral opstod først flere århundreder efter Gregor den Stores tid, hvorfor forskere hævder, at sangen blev navngivet sådan for at legitimere den (Klößner 2021: 118). Dette vidner om ønsket om at fremhæve den kirkepolitiske autoritet, der prægede perioden, men det vidner også om, at den gregorianske sang skulle ses som en gave fra Helligånden. Sangeren skulle ikke ses som skaber af sangen, men blot bæreren af sangen, som denne var betroet til af Gud (Hiley 2009: 158).

Senere er historikere dog blevet bekendt med, hvem en del af skaberne af gregorianske sange var, og undersøgelserne viser, at det oftest var gejstligheden selv (Hiley 2009: 159). Richard Crocker (1927-2021), en amerikansk musikolog, argumenterer i sin artikel *Gregorian studies in the twenty-first century* for, at gregoriansk sang ikke formår at kommunikere sine ords mening til lytteren, selv ikke til de troende.

Crocker forklarer, at sangen ikke transmitterer ordene på en måde, der er direkte forståelig for de fleste lyttere (Crocker 1995: 44).

Teorien om musikkens magt

Forestillingen om musik som et middel til at påvirke menneskets følelser og sind har rødder i antikkens tænkning og videreføres ind i middelalderens musikforståelse. I denne tradition opfattes musik ikke blot som en *techne* – et håndværk eller et stykke kunst – men også som et middel til at påvirke og fremkalde følelsesmæssige reaktioner hos et publikum; altså et redskab med retorisk kraft: "Vel er musik en *techne*, men er den en retorisk *techne*? Ja, ville de gamle svare. Formålet med at skabe musik er at "påvirke", at udløse følelsesmæssige reaktioner i et publikum", mener Peter Larsen, professor ved Institutt for medievitenskap, Universitetet i Bergen (Larsen 2002: 6f).

I løbet af det 10. århundrede blev den græske *ethos-lære* genopdaget (Larsen 2002: 11). Det meste af middelalderfolkets viden om antikkens musikteori stammer fra den romerske filosof Boethius (480-524), der i sit udbredte værk *De institutione musica* konstaterer, at det "[...] i sandhed [er] velkendt hvor ofte sang har besejret vrede, hvor mange undere den har udvirket i legemets eller tankens affekter." Boethius beskriver *ethos-læren* som teorien om musikkens magt over menneskets sind. *Ethos-læren* består af ideen om, at en musikalsk bevægelse skaber en lignende bevægelse i tilhørerens sjæl. Dertil følger, at hvis man ændrer musikken, ændrer man samtidigt lytterens stemning (Jørgensen, & Villadsen 2019: 8f). Det er den musikalske retoriks urmyte, der præsenteres her, hvilken stammer fra Pythagoras (Larsen 2002: 8).

Den græske *ethos-lære* havde enorm indflydelse på den vestlige musiks teori og praksis de følgende århundreder, i højmiddelalderen og helt indtil renæssancen.

Kendskab til retorikken skulle gøre, at man var i stand til at belære og bevæge modtageren; i forlængelse af dette sås retorikken som et "redskab for troen" (Jørgensen & Villadsen 2019: 49f). Dette kan man desuden se som et eksempel på Ivan Pavlovs (1849-1936) adfærdspsykologiske begreb om *klassisk betingning*, der defineres ved sammenkoblingen af stimuli, altså sanseindtryk, og respons, altså reaktion (Christoffersen 2023).

Middelalderens retorik var i særdeleshed båret af de mundtlige genrer, og der blev i høj grad lagt vægt på, at sproget skulle være formfuldendt og konventionelt (Jørgensen & Villadsen 2019: 49f).

Tekstens grammatik var så vigtig, at alle tekster var i overensstemmelse med grammatikkens regler, og de fleste sange afspejler deres grundlæggende grammatiske struktur (Mahrt 2016: 38).

Det er ikke enkelt at vurdere, hvilken del af sangen, musikkens magt stammer fra. I nogle kilder er det melodi, og i andre er det rytme eller interval. Teoretisk set er det umuligt at sige, hvilken effekt gregoriansk sang i dens daværende lyd havde på lytteren, da denne lyd naturligvis ikke er overleveret. Men selvom lyden af det periodebestemte kor er overladt til vores fantasi, er det ikke et problem, som er begrænset til forskningsfeltet gregoriansk sang. Der eksisterer dog levn – musikalsk notation og beretninger – der kan hjælpe med at spore ind på et svar.

Jeg vil nu gennemgå nærværende undersøgelses kildemæssige udgangspunkt med henblik på at argumentere for, at de i deres samtid fungerede som metakommunikation for lytteren af gregoriansk sang. På trods af, at den gregorianske sang oftest var indkodet af gejstligheden, formidlet af gejstligheden, og afkodet af gejstligheden, fungerede sangen i sig selv ikke som begreb til at definere virkeligheden og menneskets forståelse af den. I stedet tilskriver nærværende undersøgelse sig Crookers argument og ser de samtidige musikteoretiske tekster som rammer for forståelsen af den gregorianske sang.

Enarrationes in Psalmos

Augustin af Hippo (c. 354-430), også kendt som Sankt Augustin, var en berbisk teolog og filosof samt biskop i Hippo i Nordafrika. Han prægede i høj grad teologi og kirkeliv, og havde stor betydning for den europæiske åndstradition, især i højmiddelalderen, hvorfor det giver mening at undersøge hans tekster (Steenbuch 2023).

One who jubilates does not utter words, but it is rather a kind of sound of joy without words; for the voice is thus the soul dispersed out in joy, demonstrating as much as it is able the feeling without grasping the sense (St. Augustine 1990: 38ff).

Augustin af Hippo skriver i sit værk, *Enarrationes in Psalmos*, om en måde at synge på, "jubilate" eller 'fryd jer', som er begyndelsesordene til *introitus*, at disse ord ikke udtrykker mening, men i stedet er udøverens sjæl, der "føler" meningen. Denne slags sang beskriver han som den ideale stemme til at kommunikere prise til Gud, som endda overgår, hvad ord kan. Ved dette mærker man, ifølge Augustin

af Hippo, musikken strømme gennem kroppen på en ikke-lingvistisk måde; naturligvis i Guds navn. Da Augustin af Hippo i høj grad prægede åndstraditionen, hvilket vil uddybes senere i analysen, kan vi antage, at også denne holdning blev overleveret til højmiddelalderens forestillingsverden. Af denne grund kan vi deducere, at der ikke konsekvent var behov for ord i den gregorianske sang, men at tilbedelsen også kunne foregå gennem en akustisk følelse eller en slags religiøs sindstilstand.

Akustisk hukommelse og identitet

Franz Karl Prassl, som er en østrigsk musikhistoriker og teolog, fortæller i sin artikel *Pavlov's dog and the liturgy – listening and recognition in gregorian chant* en middelalderhistorie om en ung praktikant, der aktiverede de forkerte kirkeklokker, hvilket resulterede i massevis af henvendelser fra byens borgere – de undrede sig alle over, hvem der var død (Prassl 2015: 255).

Det er ikke kun i det hellige rum, at musik bruges til at skabe akustisk hukommelse og identitet – nationalsange er et mere nutidigt eksempel herpå (Prassl 2015: 255). Franz Karl Prassl argumenterede i sin artikel for, at samme effekt – det adfærdspsykologiske begreb som Ivan Pavlov kaldte *klassisk betingning* – kan ses i lytteren af den gregorianske sang i højmiddelalderen (Prassl 2015: 255ff). Omkring år 1920 opdagede Ivan Pavlov, at lyden af en metronom ikke fremkaldte spytssekretion hos en hund, men efter han havde fodret hunden gentagende gange samtidig med, at metronomen ringede, kunne lyden af metronomen alene få hunden til at savle (Christoffersen 2023).

I gregoriansk sang er det typisk melodien, frem for teksten, der signalerer en bestemt kirkelig begivenhed. Melodier kunne typisk godt bruges til forskellige tekster. Et eksempel er *Kyrie eleison*, som havde 18 forskellige variationer i højmiddelalderen, som universelt hver især blev dedikeret til en bestemt kirkelig lejlighed. Selv hvis en regelmæssig kirkegænger ikke forstod latin, ville han hurtigt være i stand til at tolke, hvorvidt en sang var en bøn eller en læsning (Prassl 2015: 255ff).

Ifølge Pavlovs teori om, at stimuli ved gentagende betingning vil medføre en bestemt respons, vil der opstå bestemte associationer til eksempelvis den gregorianske sang, der synges ved henholdsvis morgenbøn og aftenbøn – og den pavlovianske refleks vil vokse sig større og større (Prassl 2015: 260f). Dette vil sige, at bestemte sange med tiden bliver uacceptable i bestemte situationer, eksempelvis kunne det være uacceptabelt, at benytte melodien, som man brugte til morgenbøn til aftenbøn i stedet – og

netop dette er den Pavlovianske refleks. Specifikke melodier blev eksempelvis desuden brugt til blandt andet pinse, påske og jul (Prassl 2015: 262f).

I bredere forstand vil det sige, at den gregorianske sang som stimuli, og ved hjælp af hellige ceremonier, påklædning og det arkitektoniske rum, kan fremkalde en religiøs respons hos lytteren. Effekten af den gregorianske sang vil naturligvis variere afhængigt af den omgivende stimuli og dens intention, for ikke at tale om den individuelle lytter eller befolkningsgruppe, men ifølge Pavlovs adfærdspsykologiske teori om *klassisk betingning* bør den gregorianske sang som udgangspunkt kunne have en slags hellig, religiøs eller åndelig effekt på lytteren.

Franz Karl Prassls argumenterer med sine undersøgelser af Pavlovs *klassiske betingning* og den gregorianske sang for, at sangen har potentiale til at blive brugt som en bevidst udløser af følelsesmæssige reaktioner hos lytteren eller blive brugt til at udtrykke teologiske beskeder (Prassl 2015: 263).

Confessiones

I et af sine andre værker, *Confessiones*, udtrykker Augustin af Hippo en vis angst for den effekt, som det at synge en tekst har på ordenes betydning. Denne angst refereres til og citeres ofte gennem højmiddelalderen. Forsker Emma Dillon beskriver Augustin af Hippos bekymring som "een af de mest inderlige vidner til musikkens effekt" (Dillion 2012: 40f).

The pleasures of the ear had a more tenacious hold on me, and had subjugated me; but you set me free and liberated me. As things now stand, I confess that I have some sense of restful contentment in sounds whose soul is your words, when they are sung by a pleasant and well-trained voice. Not that I am riveted by them, for I can rise up and go when I wish. [...] But my physical delight, which has to be checked from enervating the mind, often deceives me when the perception of the senses is unaccompanied by reason, and is not patiently content to be in a subordinate place. It tries to be first and to be in the leading role though it deserves to be allowed only secondary to reason. Nevertheless, when I remember the tears which I poured out at the time when I was first recovering my faith, and now that I am moved not only by the chant but by the words being sung, when they are sung with a clear voice and entirely recognize the great

utility of music in worship. Thus I fluctuate between the danger of pleasure and the experience of the beneficent effect, and I am more let to put forward the opinion (not as an irrevocable view) that the custom of singing in Church is to be approved, so that through the delight of the ear the weaker mind may rise up towards the devotion of worship. Yet when it happens to me that the music moves me more than the subject of the song, I confess myself to commit a sin deserving of punishment, and then I would prefer not to have heard the singer (St. Augustine 1998: bog X, kapitel 33).

Citatet illustrerer en opfattelse af, at musik har en magt over menneskets sind. Det har den i sådan en grad, at den kan forhindre mennesket i at forlade kirken, mens der synges; den beskrives nærmest som bedragerisk og forsøger at forføre mennesket væk fra sangens sande formål: at forstå ordenes betydning og udføre tilbedelse af Gud gennem den gregorianske sang. Det er en synd og bør straffes, hvis det ikke er tilfældet, at lytteren tilbeder Gud, men i stedet nyder musikken. På trods af "faren" ved denne "nydelse" anbefaler Augustin af Hippo, at gregoriansk sang skal accepteres som tilbedelsesform, især fordi dens bevægende effekt kan få "svagsindede" til at dedikere sig til tilbedelse. Ifølge Augustin af Hippo bør man vige fra sangen, hvis man kommer til at nyde selve sangen mere end dens mening. Han fremstiller et dikotomisk forhold, hvor "ørets nydelse" – sangen – står i modsætning til ordenes mening – teksten. Men sangen tilføjer et potentielt åbenbarende element til ordene – og tilbedelsen – og bevæger mennesket til at føle stærkere emotioner end det normale, hvorfor han mener, at gregoriansk sang har en plads i kirkerummet. Desuden skal ordene og sangen kommunikere indbyrdes; både for at skabe sprog, men også for semantisk at kommunikere ordenes mening ud gennem sangen (Dillion 2012: 40f).

Selvom Augustin af Hippo ikke specificerer nøjagtigt, hvilke musikalske lyde, der skaber syndig nydelse, vil højmiddelalderens lyttere af gregoriansk sang ligeledes være optaget af denne effekt (Dillion 2012: 41).

Speculum caritatis

Aelred af Rievaulx (1110-1167) var en engelsk cisterciensermunk og forfatter og betragtes som helgen af katolikker og anglikanere. I sit værk *Speculum caritatis* skriver han følgende:

What the holy fathers instituted to excite the weak to an attachment of devotion is seized for illicit pleasure. Sound should not be given preference over sense, but wound up with sense should generally be allowed to incite greater attachment. Therefore, the sound should be so restrained, so dignified, that it does not ravish the whole soul to delighting in itself, but leaves the greater part to the sense. As the most blessed Augustine said: "The soul is moved to a disposition of piety on hearing sacred song. But if the longing to hear desires the song more than the sense of the words, it should be censured (Aelredus Rievallensis 1971: bog II, kapitel 23).

Overstående citat er endnu et eksempel på, at Augustin af Hippos tankegang prægede højmiddelalderens forestillingsverden. I tekststykket kan vi se, at Augustin af Hippos diskurs blev genoptaget i højmiddelalderen, og at der også her blandt gejstligheden eksisterede en dikotomisk forestilling om den gregorianske sangs effekt på mennesket.

Effekten af den gregorianske sang kunne manifestere sig som en "ulovlig" eller syndig form for "nydelse", eller den "hellige sang" kunne, i abstrakt betydning, "placere sjælen i et fromt rum" og dermed "muliggøre højere tilknytning" til Gud. Den førstnævnte effekt forstås som 'forkert', og den sidstnævnte effekt forstås som 'rigtig'. Ligesom hos Augustin af Hippo ser vi hos Aelred af Rievaulx, at selve sangen skal være sekundær til ordenes betydning, og selvom disse to komponenter skal samarbejde, skal sangen være "tilbageholdende og værdig", så den ikke "henriver sjælen", men at lytteren derimod fastholder sin opmærksomhed på sangens sande formål.

Aelred af Rievaulx' værk eksemplificerer kompleksiteten i periodens sammenfletning og samarbejde af henholdsvis musik og tekst. For på den ene side ser vi i *Speculum caritatis*, og mange andre værker, hvordan ordene skal have lytterens fokus, men på den anden side behøver musikken, som besidder den afgørende effekt til at kunne opnå en højere åndelig dimension af tilbedelsen. Ligesom vi ser det hos Augustin af Hippo, bliver den gregorianske sang, når den blev udført korrekt, beskrevet som en slags religiøs eller hellig sindstilstand, og sjælen flyttes til et helligt rum.

Et brev til kongen

Berno af Reichenau (978-1048) var en tysk abbed og forfatter. Han skrev værker, der bestod af rådgivning om liturgisk koral. Ifølge Bernardo af Reichenau kunne sang vække problemer på flere fronter. De mest syndefulde måder at skabe og udøve gregoriansk sang på var gennem forurenede grammatik og kætterske tendenser; emner, der var af fundamental betydning i det 11. århundredes kristne tankegang. Mere konkret frygtede Bernardo af Reichenau, at liturgiske afvigelser fra skriften kunne sprede kætterske tendenser, hvis den gregorianske sang ikke blev kontrolleret. Formentlig havde han grund til at tro, at sangerne var i stand til netop dette. Ligesom hos Aelred af Rievaulx ser vi hos Bernardo af Reichenau et omfattende fokus på den gregorianske sangs formfuldendthed og konventionalitet. Det lader endda til, at disse problemer kunne skabe en vis tyngde i lytteren.

After sacred readings of the spiritual fathers, after the plates of divine scripture have been crammed full, I ask that you consider accepting our little sound bites, with which you may regularly revive your mind, as if they were wild strawberries growing on the ground (Berno of Reichenau 1961: 65).

I et brev til kongen hentyder Bernardo af Reichenau til, at gregoriansk sang i for store mængder kan åndeligt overstimulere lytteren. For at dulme denne effekt sender han derfor "små bidder" sang, der kan "genopfriske sindet"; som friske skovjordbær efter et tungt måltid, til kongen. Bernardo af Reichenaus brev vidner om hans agenda om at dulme de mange spændinger, der efter sigende opstod ved lytning af gregoriansk sang og det intense studie af denne blandt gejstligheden (Parkes 2017: 60). Analysen af Bernardo af Reichenaus brev bygger videre på analysen af henholdsvis Aelred af Rievaulx' *Speculum caritatis* og Augustin af Hippo's *Confessiones* og vidner om, at den gregorianske sang var aldeles omdiskuteret, og følelserne i forbindelse med gregoriansk sang var stærke.

Musica cum Tonario

Johannes af Affligem (c. 1100), forfatter og musikteoretiker, skriver i sit værk *De Musica cum Tonario*, at kunsten gregoriansk sang ikke skal ses ned på, fordi den er "nødvendig" for præster og "gavnlig og dejlig" for "alle, der praktiserer den" (Johannis Affligemensis 1950: 51f). Alligevel skriver han, at forskellige

mennesker synes forskelligt om forskellige sange, hvorfor en forsigtig musiker må være eftertænksom i sin skabelse af sange, i og med at han bør tilpasse sin kreation til sin modtager for at få den anerkendelse han søger.

[...] not everyone's ears are pleased by the same kind of sound. Some delight in the melancholic and courtly wandering of the first mode, others are captivated by the rough gravity of the second, some find pleasure in the severe and seemingly disdainful vaulting of the third, some are drawn by the flattering fourth mode, others are moved by the modest and somewhat playful impertinence of the fifth, some are soothed by the tearful voice of the sixth, some gladly listen to the mimicking seventh, and some love the respectable and almost matronly song of the eighth. Therefore, a careful musician, in composing songs, must provide for himself in such a way that he uses the mode that is most suitable to delight those whose approval he desires. [...] I distinctly remember singing several songs in front of some people, with one praising them highly while another was utterly displeased (Johannis Affligemensis 1950: 51f).

Ifølge Larsen synes musikkens magt at stamme fra en bestemt melodi, og i andre kilder rytmen. Men flertallet af de overleverede musikteoretiske skrifter refererer til den musikalske modus som det musikalske træk, der er bærer af de afgørende følelser (Larsen 2002: 9). Ligeledes differentieres der i overstående citat mellem otte forskellige modus, eller tonehøjder, og det er disse, der, ifølge Johannes af Affligem og de fleste andre samtidige musikteoretikere, bestemmer, hvilken stemning sangen har.

It should not be left unspoken that music has a great power to move the minds of the listeners. It soothes the ears, uplifts the mind, incites warriors to battle, calls back those who have fallen and despaired, comforts travelers, disarms thieves, appeases the angry, brings joy to the sad and anxious, reconciles the discordant, eliminates vain thoughts, and moderates the madness of the insane. Thus, it is recorded in the book of Kings about King Saul that when afflicted by a demon, his torment was alleviated when David played the lyre, and when the music ceased, he was once again troubled. Similarly, a certain madman is said to have been cured of his insanity by the music of the physician Asclepiades. Pythagoras is also mentioned to have restrained a young man given to

excessive lust through musical modulation. [...] Music, according to different modes, possesses diverse powers. By employing one type of singing, you can provoke someone to lechery and, through another, lead the same person more swiftly to repentance. An example of this is recounted by Guido regarding a young man (Johannis Affligemensis 1950: 114ff).

Overstående citat er et eksempel på en kilde, der tager udgangspunkt i eller bygger videre på Guido af Arezzos værk *Micrologus*. Overstående citat præsenterer desuden et væld af forskellige emotioner, som musikken kan fremkalde. Lytteren kan ved musikken føle sig "opløftet", "krigerisk", "trøstet", "glad", "normal" eller "passiviseret". Man må lægge mærke til at flest positive følelser nævnes, og at det desuden virker til, at dette også er det ønskede resultat. Og det er måske ikke så underligt endda, at lytteren skulle opleve en trancelignende følelse ved gregoriansk sang. Robert Ehle, Ph.d. i musikteori og komposition fra *University of North Texas*, forklarer gennem et E-mailinterview, at den gregorianske sang typisk har et rytmisk forløb, der gør, at lytteren opfatter rytmen som tilfældig og derfor konstant overraskes. Derfor virker det også unaturligt for kroppen at gå i takt til musikken, hvorfor lytteren vil være tilbøjelig til at stå eller sidde stille – som i en trance. Dette fænomen er også observeret i nærværende analyses uddrag af Augustin af Hippos værk *Confessiones*, hvor det dog er et udtryk for, at han mister kontrollen over den magt, som musikken har over hans sind. I overstående uddrag af Johannes af Affligems værk *De Musica cum Tonario* er passiviteten beskrevet som en magt, der kan bruges til at stoppe en tyv.

Christian Kock, dansk retoriker, skriver, at musik er mindre egnet end nogen anden kunst til at formidle information. I stedet beskæftiger den sig minutiøst med frustrationer og opfyldelse af trang. Han skriver, at emotioner opstår, når en trang ikke opfyldes. Derfor vil musik, der vækker en musikalsk impuls og forløber mod et til dels klart mål, men midlertidigt udskyder opfyldelsen af dette mål, drage lytteren ind. Forsinkelsen øger tilfredsstillelsen, når denne endelig kommer, men det handler især også om, at forløsningen sker på et uventet og overraskende tidspunkt (Kock 2008: 1).

Kock skriver desuden, at der ved andre mundtlige genrer såsom vittigheder eller poesioplæsning opstår et *interessemoment* i lytteren, når denne konfronteres med en given virkning i en tekst. Overraskelse er eksempelvis en sådan *virkningspotentiel*. Overraskelsen bliver en kvalitet, fordi den sætter krav til lytterens løsnings- og kategoriseringsevne. Uregelmæssighed og tilfældighed aktiverer lytteren til at forsøge at finde et mønster. *Interessemomentet* fungerer som psykodynamiske gevinstoplevelser, hvilke, man har erfaret,

Maj 2026

kan udløses af dynamiske træk i teksterne selv (Kock 2008: 54). Ubevidst vil lytteren altså blive draget af den gregorianske sang, fordi hjernen overraskes og forsøger at finde et mønster i rytmen.

Dette kan ligeledes være en forklaring på, at gregoriansk sang for det moderne menneske opleves meditativt, og det kan være en forklaring på, at højmiddelaldermennesket opfattede den gregorianske sang som salig og hellig i kirkerummet. Ifølge Johannes af Affligem er det at bruge musik i kirken blevet accepteret netop på grund af dens omfattende magt over menneskets sind og muligheden for, at der kan tilføjes en dimension til gudstjenesten og den religiøse oplevelse.

It is clear, therefore, that those who embrace [irregular neumes] are lovers of error and falsity; but those who adhere to musical neumes want to follow the path of certainty and truth (Johannis Affligemensis 1950: 139).

De musikteoretiske kilder er dog i høj grad præget af alskens regler og krav til kreationen af de gregorianske sange. På trods af anerkendelsen af at musik kan påvirke lyttere forskelligt, er der dog derfor stadig rammer og retningslinjer for, hvordan den gregorianske sang skal se ud. I overstående citat konstateres det, at den, der ikke laver musikalsk notation på den måde, der anses som den korrekte måde, er tilhænger af "fejl" og "falskhed", mens den, der følger reglerne, er på "stien mod vished og sandhed".

Since such authority for this discipline is found in the old testament, and since it was sanctioned by such religious men in the Church, and especially since its potency, as mentioned, is so effective in stirring the minds of people, who would be reluctant to embrace this science? (Johannis Affligemensis 1950: 115f).

Overstående citat vidner om den etos, som både bibelen og kirkefædrene i forbindelse med den gregorianske sang blev tildelt i højmiddelalderen.

歴史意識の形成の根本にあるのは「記憶」であり、他方で歴史記述により集合的記憶が涵養されるからである (Yamamoto 2020: 32).

Og her oversat fra japansk til dansk af mig:

Det skyldes, at [hukommelsen] er roden til dannelsen af den historiske bevidsthed, og på den anden side dyrkes den kollektive hukommelse gennem historisk skrivning.

Ifølge japanske historiker Yamamoto Naruo var den gregorianske sang stærkt afhængig af hukommelsen og følelserne, og herfor forblev den grundlæggende den samme, også gennem højmiddelalderen, hvor musikalsk notation blev udbredt – og selv efter (Yamamoto 2020: 32). Overførslen og modtagelsen af "minder" blev i høj grad forstærket i de intellektuelle kredsløb i den karolingiske renæssance. Og det var dette samspil mellem historie og erindring, der blev kilden til den karolingiske renæssances kulturarv. Den gregorianske sang blev efterlignet igennem højmiddelalderen, ikke alene i den musikalske notation, men desuden helt ned på arkitektonisk plan (Yamamoto 2020: 32).

Efterhånden som musikken forandrede sig, hvilket er den mundtlige traditions skæbne, og forskellene i sangen langsomt blev tydeligere, enten gennem ændring af musikken, eller gennem en eller anden kreativ forandring, bibeholdt skaberne af musikken en diskurs, der gav dem etos og retfærdiggjorde deres egen musik. De insisterede på, at deres musik var "tættere på kilden" (Yamamoto 2020: 32).

I undersøgelsens kildemæssige udgangspunkt er det gennem analysen blevet tydeligt, at højmiddelalderens gejstlige lyttere af den gregorianske sang, eksempelvis Johannes af Affligem og Aelred af Rievaulx, skabte og dyrkede deres samtids kollektive hukommelse gennem den historiske skrivning af eksempelvis Augustin af Hippo og Guido af Arezzo. På den måde er hukommelsen, og følelserne, også roden til dannelsen af den historiske bevidsthed. Ifølge Yamamoto Naruos teori om *den gensidige afhængighed mellem erindring og historie* er dette grunden til, at den gregorianske sang bibeholdt sin form gennem flere århundreder, og det er grunden til, at de samme, stærke følelser blev overført fra Augustin af Hippos samtidige historieskrivning og helt op til renæssancen, på trods af genopdagelsen af ethos-læren og opfindelsen af musikalsk notation, hvilke i høj grad blot indtog en rolle, der understøttede samtidens eksisterende følelser om den gregorianske sang.

"Who would not eagerly cling to it with complete devotion?" (Johannis Affligemensis 1950: 115f). Dette citat fra Johannes af Affligems værk *De Musica cum Tonario*, hvilket jeg desuden har valgt som artiklens overskrift i dets oprindelige latinske form, viser, hvor stærke følelser den gejstlige lytter i højmiddelalderen havde i forbindelse med den gregorianske sang.

Micrologus

Guido af Arezzo skriver i år 1026 værket *Micrologus* til sin biskop. Et langt forord dedikerer værket til kirken og Gud. På trods af værkets udelukkende musikteoretiske tilgang til den gregorianske sang, er det tydeligt i forordet, hvor vigtig en opgave, værket er, og at der er stærke følelser forbundet med denne og troen.

In intense fear of God to the very famous and very beloved father and host, Herr Theobaldus, the most worthy of priests and bishop, from Guido, the most unimportant of his monks, his servant and his son. While I should prefer to live a simple and secluded life, your honor requests my humble self to unite in the study of the word of God. [...] I pledge steadfast devotion so that if I, through the holy God, should be of some use, God will reckon it as from your most devoted servant (Guido d'Arezzo 1943: 3f).

Nærværende undersøgelse tilskriver sig Willi Apels (Apel 1958: xif) forskningsposition i den udstrækning, at den gregorianske sang ikke er et udtryk for sine skaberes individuelle tanker og følelser, hvilken tendens man ser i det 19. århundredes komponister og emotionalisme. Med det sagt vurderes det, at gregoriansk sang er et udtryk for sin periodes bevidsthed. Nærværende undersøgelse tilskriver sig Emma Dillons (Dillon 2012) forskning i, at der er stærke følelser forbundet med den gregorianske sang hos dens lyttere. Undersøgelsen vurderer desuden, at den gregorianske sang i stedet for at være et udtryk for sine skaberes individuelle tanker og følelser, er et udtryk for den kollektive erindring og dyrkelse af kristendommen, hvilken bygger på disse stærke følelser, som desuden er overleveret gennem flere århundreder ifølge Yamamoto Naruo.

Konklusion

Augustin af Hippo var dybt skeptisk over brugen af sang i kirkerummet. Ofte grublede han over spørgsmålet, om hvorvidt musik ville holde mennesket på det jordiske og legemlige plan, eller om den

ville hjælpe dem med at nå Gud. I sidste ende konkluderede Augustin af Hippo ved sin egen musikalske erfaring, at hellig sang hørte til i det hellige rum, og at den gregorianske sang kunne have åbenbarende og åndelig effekt på lytteren. Der var dog betingelser.

Nærværende undersøgelses kildemæssige udgangspunkt har vist sig at have mange ligheder, men også forskellige vinkler på gregoriansk sang. Alle kilder synes at have Augustin af Hippos betingelser, eller en variation af disse, til fælles.

Richard Crocker skriver, at den gregorianske sang ikke formår at kommunikere sine ords mening til lytteren, fordi sangen ikke transmitterer ordene på en måde, der er direkte forståelig for de fleste lyttere. Fra Augustin af Hippos værk *Enarrationes in Psalmos* og Aelred af Rievaulxs værk *Speculum caritatis* har nærværende undersøgelse deduceret, at der på trods af kompleksiteten i højmiddelalderens sammenfletning af musik og tekst kunne foregå tilbedelse af Gud gennem en akustisk følelse eller en slags religiøs sindstilstand. Denne konklusion understøttes ved brugen af Ivan Pavlovs adfærdspsykologiske teori om *klassisk betingning*, der viser, at den gregorianske sang som gentagende stimuli som udgangspunkt kunne have haft en slags hellig, religiøs eller åndelig effekt på lytteren.

I værkerne er der en bred enighed om, at den gregorianske sang potentielt kan have en syndig effekt på lytteren. Hos Aelred af Rievaulxs genoptages eksempelvis Augustin af Hippos diskurs, og det ses, at der blandt gejstligheden eksisterede en dikotomisk forestilling om den gregorianske sangs effekt på mennesket.

I et brev til kongen skriver Berno af Reichenau desuden, at gregoriansk sang i for store mængder kan åndeligt overstimulere lytteren, hvilket netop skete ved for meget grublen over denne dikotomiske spænding. Gregoriansk sang kunne ifølge Berno af Reichenau skabe en tyngde i lytteren, eller den kunne, i den korrekte form og dosis, genopfriske sindet.

Johannes af Affligem opremser et væld af forskellige emotioner, som musikken kan fremkalde. Lytteren kan eksempelvis ved musikken føle sig "opløftet", "krigerisk", "trøstet", "glad", "normal" eller "passiveret". Robert Ehle skriver, at den gregorianske sang typisk har et rytmisk forløb, der gør, at lytteren opfatter rytmen som tilfældig og herfor konstant overraskes. Derfor kan den gregorianske sang have en trancelignende effekt på lytteren. Musikteorien bakker altså op om Johannes af Affligems "passiverede" effekt. Brugen af Christian Kocks teori om *interessemoment* og *virkningspotentiel* bakker

ligeledes op om denne ved at illustrere, at lytteren ubevidst vil blive draget af den gregorianske sang, fordi at uregelmæssighed og tilfældighed aktiverer lytteren til at forsøge at finde et mønster i rytmen.

Fælles for alle kilderne er, at der var meget stærke følelser forbundet med den gregorianske sang blandt gejstligheden i højmiddelalderen. Yamamoto Naruo skriver, at den gregorianske sang var stærkt afhængig af hukommelsen og følelserne, hvorfor den bibeholdt sin form gennem flere århundreder. Brugen af Yamamoto Naruos teori om *den gensidige afhængighed mellem erindring og historie* har jeg i nærværende undersøgelse eksemplificeret, hvordan Johannes af Affligem og Aelred af Rievaulx, skabte og dyrkede deres samtids kollektive hukommelse gennem den historiske skrivning af Augustin af Hippo og Guido af Arezzo. På denne måde er hukommelsen, og følelserne, roden til dannelsen af den historiske bevidsthed, på samme måde som historisk erindring på samme tid er følelsernes fundament.

Guido af Arezzos værk *Micrologus* er dedikeret til kirken og Gud og står tilbage som et eksempel på, at den gregorianske sang ikke er et udtryk for sine skaberes individuelle tanker og følelser, men er et udtryk for samfundets bevidsthed, dens kollektive erindring samt dens dyrkelse af kristendommen.

Den gregorianske sang var i det højmiddelalderlige kirkerum et dybt subjektivt lag af liturgien, og var bestemt ikke et følelseløst ærinde. Tværtimod vidner den gregorianske sang om periodens brede følelsesregister, der både var drevet af og repræsenteret i dette musikalske udtryk.

Litteraturliste:

- Apel, Willi, *Gregorian Chant*, Indiana, 1958 (1990).

- Crocker, Richard, "Gregorian studies in the twenty-first century", i: *Plainsong & medieval music*, 1995, nr. 4, s. 33-86. <https://doi.org/10.1017/S0961137100000875>
- Dillion, Emma, *The Sense of Sound: Musical Meaning in France, 1260-1330*, Oxford, 2012. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199732951.001.0001>
- Hiley, David, *Cambridge Introduction to Music: Gregorian Chant*, Cambridge, 2009. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511807848>
- Jørgensen, Charlotte & Villadsen, Lisa, *Retorik, Teori og praksis*, København, 2019.
- Klöckner, Stefan, "Learning to Pray by Singing: Gregorian Chants with Texts Based on the Psalms", i: *European Judaism*, 2021, nr. 54, s. 113-121. <https://doi.org/10.3167/ej.2021.540213>
- Kock, Christian, "Rhetorical Analysis of Aesthetic Power - in Music and Oratory", i: *Rigour and Reason: Essays in Honour of Hans Vilhelm Hansen; Windsor Studies in Argumentation*, 2020, s. 401-424.
- Kock, Christian: *Retorisk poetik*, Åstorp 2008. <https://doi.org/10.52610/AEXQ6657>
- Larsen, Peter, "Retorikkens musik, musikkens retorik", i: *Rhetorica Scandinavica: tidsskrift for skandinavisk retorikforskning*, 2002, nr. 21, s. 6-18. <https://doi.org/10.52610/rhs.v6i21.261>
- Mahrt, William, "The Grammar and Rhetoric of Gregorian Chant", i: *Sacred Music*, 2016, nr. 143, s. 29-38.
- Parkes, Henry, "Wild Strawberries from Reichenau: Ruminations on Authority and Difference in Eleventh-Century "Gregorian" Chant", i: *Journal of the American Musicological Society*, 2017, nr. 70, s. 1-60. <https://doi.org/10.1525/jams.2017.70.1.1>
- Prassl, Franz, "Pavlov's Dog and the Liturgy: Listening and Recognition in Gregorian Chant", i: *De musica disserenda*, 2015, nr. 9, s. 253-269. <https://doi.org/10.3986/dmd09.1-2.15>
- Townley, Richard, "Melody, Mode and Meaning: Melodic Stereotype and Textual Correspondance in Gregorian Chant", i: *Sacred Music*, 1999, nr. 126, s. 4-15.
- Yamamoto, "Naruo, Guregorio seika seiritsu no kioku", i: *Seiyō chūsei kenkyū*, 2020, nr. 12, s. 19-33.

Kilder:

- Aelredus Riaevallensis, *Speculum caritatis*, udg. af Anselm Hoste & Charles Talbot, Turnhout, 1971.

Maj 2026

- Berno af Reichenau, *Die Briefe des Abtes Bern von Reichenau*, udg. af Franz-Josef Schmale, Stuttgart, 1961.
- Guido d'Arezzo, *Micrologus*, thesis af Leone Bernice La Duke, 1943.
- Johannis Affligemensis, *De Musica cum Tonario*, American Institute of Musicology, udg. af Joseph Smits Van Waesberghe, Rom, 1950.
- St. Augustine, *Confessiones*, udg. af Henry Chadwick, Oxford, 1998.
- St. Augustine, *Enarrationes in Psalmos*, udg. af Eligius Dekkers & Johannes Fraipon, Turnhout, 1990.

Hjemmesider:

- Christoffersen, Morten, *betingning*, i: Den Store Danske, <https://denstoredanske.lex.dk/betingning>, set 27.11.2023.
- Steenbuch, Johannes, *Augustin af Hippo (kirkefader)*, i: Den Store Danske, https://denstoredanske.lex.dk/Augustin_af_Hippo_-_kirkefader, set 7.12.2023.